

Valószínűleg a szerkesztés gyors munkatempójával magyarázható, hogy a kötetben néhány zavaró helyesírási hiba, szerkesztéssel szembeeső következetlenség maradt. Így például egy alkalommal a szöveghez a lap alján kezdődik és annak felső felén, ugyanazon hasáb fölött folytatódik, máskor a fogalmazás zavaros, helyenként pedig nyilvánvaló géphibák tartkítják a szöveget. A tanulság ebben az esetben is az, hogy a számítógépes szövegszerkesztés nem teszi fölöslegessé a szerkesztői munkát.

A kötet az egyes épületeket röviden, általában egy-két oldalnyi terjedelemben írja le. Ezek a rövid összefoglalók tartalmazzák a műemlék történetét, leírását, mai állapotának bemutatását és jelenlegi hasznosítását is. Bár az egyes épületek bemutatása olykor hivatkozik egy-egy korábban megjelent tanulmányra, annak bibliográfiai adatait sajnos nem találja meg az olvasó.

Betűk és nyomdai díszek

V. Ecsedy Judit: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600.
Bp. 2004. 640 lap

A magyar nyomdászattörténet-írás igen jelentős kötete jelent meg a Balassi Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásában. A tipográfiai kivitel tekintetében is nagyszerű mű egy monumentálisnak ígérkező sorozat, a *Hungaria Typographica* első kötete. A tervezett sorozat – világszerte – az ország összes régi nyomdájában használt valamennyi könyvdísz és betűt tenné közzé kronologikus sorrendben. A most megjelent első kötet a Régi Magyarországi Nyomtatványok sorozatának 1971-ben megjelent első kötetéhez hasonlóan az első magyarországi ősnymda működésétől, 1473-tól 1600-ig dolgozza fel a rendelkezésre álló forrásanyagot, a teljesség igényével.

Soltész Zoltánné az 1961-ben megjelent azonos témájú, úttörő munkája óta a nyomdászattörténeti szakirodalom egy sor tisztázatlan kérdést pontosított, új adatokat szolgáltatott, és nem utolsósorban számtalan új nyomtatvány bukkant fel magyarországi és külföldi könyvtárak mélyéről.

Az OSZK Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztőségének évtizedes adatfeldolgozó munkája a 15–17. századi magyarországi nyomdatermékek példányainak teljességre törekvő felkutatása tekintetében mára hozott olyan eredményeket, hogy kivitelezhetővé vált a most megjelent katalógus összeállítása. Az 1600 utáni időszakban a megsokasodott számú nyomda és értelem szerűen az ezekben használt nyomdadíszek és betűk mennyiségének többszöröződése okán a sorozat további kötetei sejtethetően egyre szűkebb időintervallumokat fognak tárgyalni.

A *Hungaria Typographica* első kötete – V. Ecsedy Judit munkája – a könyvnyomtatás és a könyvdíszítés 15–16. századi történetének taglalásával vezeti át az olvasót a tulajdonképpeni katalógus használatába. Fejezetekre bontva, részletesen vázolja a betűkészítés és a könyvdíszítés történetének főbb állomásait és techniká-

A nagy formátumú, albumszerű munkát kiváló nyomdatechnikai körülmények között adták ki. Színes kötéstábla, műnyomó papír és több száz színes kép dicséri a könyvben egyébként meg sem említett nyomda munkáját.

A kötet egyaránt értékes olvasmány szűkebb pátriáját megismerni kívánó érdeklődőknek és szakembereknek, ugyanakkor felhívást is a jelen s jövő nemzedékeinek, hogy a műemlékeket óvni kell, állagmegőrzést pedig csak szakember végezhet. Emiatt csak remélhető, hogy a háromszéki kezdeményezés követőkre talál. Erdély pusztuló épített öröksége megérdemli, hogy legalább kép és szöveg által rögzítve hagyjuk örökül azt, amit megmenteni már nem lehetett.

W. Kovács András

ját. Az egyedi grafika, majd elsősorban a fa- és később a rézmetszés európai elterjedésével a sokszorosított grafika – gyakran igen neves művészek, mint Dürer vagy id. Lucas Cranach alkotásai – előképeket jelentettek a könyvnyomtatásba is lassan beágyazódott díszítőművészet számára. A könyvek külsejének változatosabbá, szebbé tételére a fejlettebb európai nyomdákéhoz hasonló technikai háttér és felszerelés már a 16. században rendelkezésre állt a hazai műhelyeknek is. E felszerelés (betűk, dúcok) eredetét, útját, felhasználását tekintve a következő fejezet. A néhány ismert vagy feltételezett hazai fametsző (pl. a tipográfusként és humanista tudósként sokkal ismertebb brassói Johannes Honterus, a Kolozsvárott is működő Jacobus Lucius vagy a több városban is nyomdát működtető Hoffhalter Rudolf) és betűöntő tevékenysége ellenére a betűkészletek és az illusztrációk, díszek előállítására használt dúcok többsége külföldi eredetű volt. Az öntött betűket a tárgyalta korszakban elsősorban Bécsből és Lengyelországból vásárolták nyomdászaink. Magyarországon elsősorban az antikva típus vált általánossá, ám a hazai sajátosságoknak megfelelően, a többnyelvű nyomtatás okán a fraktúr (német) és némely, elsősorban havasalföldi és moldvai kivitelre dolgozó erdélyi nyomdában a cirill is használatban volt. Görög betűkészlettel majdnem minden hazai 16. századi műhely fel volt szerelve, használata a brassói Honterus nyomdában volt a legnagyobb mértékű.

A következő fejezet a régi magyarországi nyomdák rekonstrukciójának módszereit taglalja, a nyomtatványokban előforduló illusztrációk, díszek, iniciálék, ábrák, térképek, kották, nyomdai cífrák (körzetek) és nem utolsósorban betűk kataszterbe gyűjtését. A pontos rendszerezés és a betűk összehasonlításának, mérésének eredményeként elkészült nyilvántartás lehetővé tette az 1473–1600 között Magyarországon nyomtatott könyvekben előforduló díszek és betűk teljes leltárának elkészíté-

sét. A nyomda- és művészettörténeti vonatkozásokon túl e rekonstrukció elsődleges gyakorlati hozadéka a címlap nélküli és a csonka példányok megbízható azonosításához használható adatbázis létrehozása. A nyomdai díszek, iniciálék, cifrák, betűk együttese ugyanis olyannyira jellemző egy-egy nyomdára, hogy ezek alapján egy-egy impresszum nélküli vagy akár hamis impresszumú könyvet, illetve tenyérnyi nyomtatványtöredéket is helyhez, nyomdához és időhöz lehet kötni.

A kötet második részében a szerző sorra vázolja az 1473–1600 között működött 21 önálló tipográfia rövid történetét, elsősorban pedig betűinek, díszjeleinek eredetét, útját, használatát.

A *Hungaria Typographica* eme első kötetének legnagyobb részét – mintegy félezer lap terjedelemben – a katalógus és az ahhoz kapcsolódó, a nyomdai készletek bemutatását műhelyenként taglaló képtáblák teszik ki. Az igen szemléletesen, áttekinthetően felépített rész az illusztrációkat, címlapkereteket-keretdíszeket, nyomdászjegyeket-címereket-emblémákat meg a fejléceket-záródíszeket, ábrákat-térképeket, iniciálékat, hangjegyeket, nyomdai cifrákat és betűket mutatja be.

A 16. századi magyarországi tipográfiákban használt sokszorosított grafikai emlék (915 dísz, 18 térkép – ezek mindegyike a brassói Honterus-féle tipográfia használatában volt! –, 595 iniciálé, 4-féle kotta, 61-féle nyomdai cifra és 221-féle betűtípus) közül példaként ragadnánk ki a kolozsvári Hoffgreff–Heltai-féle nyomda készletét, mely tipográfia 1550-ben kezdte el működését. A nyomda 16. századi működése három nagyobb korszakra tagolható, és ez jól követhető a betűkészletek és a nyomdászjelek változásán is. Fél évszázad alatt e tipográfia 126 illusztrációt, 6 keretdíszet, 11 nyomdászjegyet és címet, 26-féle fejléceket és záródíszet, 16 ábrát, 5-féle iniciálé-sorozatokat, fametszetű és öntött kottasorozatokat, 7 nyomdai cifrát és 22-féle betűtípust használt a könyvek nyomtatásához.

Úgy véljük, e most megjelent alapvető kézikönyv nélkülözhetetlen kelléke minden régi könyvvállománnyal rendelkező könyvtárnak, és a szűkebb szakma képviselőin túlmenően a művelődés- és művészettörténettel foglalkozók érdeklődését is joggal keltheti fel.

Emödi András

Erdélyi unitárius egyháztörténet

Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az Erdélyi Unitárius Egyház története. I. Fordította Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.) Kvár 2005. 971 lap

Kovács Sándor teológiai tanár, az Unitárius Egyház Nagykönyvtárának vezetője és Molnár B. Lehel, az egyház gyűjtőlevéltárának öre 2001-ben forráskiadványsorozatot indított, hogy ebben közkinccsé tegye a két gyűjtemény csak kevesek számára elérhető, de közérdeklődésre számot tartó kéziratok anyagát. Az eddigi három szerényebb kötet után most egy közel ezeroldalas kiadványt bocsátottak útjára: az unitárius egyház több mint kétszáz éve írt kéziratok történetének első részét. Ez a mű több másolatban is terjedt, a legtöbb unitárius egyház- és iskolatörténeti értekezés hivatkozik rá. Legendás tisztelet övezte példányait. De a 20. században már egyre kevesebben tudták használni éppen latin szövege miatt.

Keletkezését az *Ajánlás* így adja elő: „Először írni kezdte boldog emlékü tiszteendő Kénosi Tözsér János, a bágyoni unitárius eklézsia papja, aranyoskői unitárius jegyző, 1767-ben. Minthogy azonban ő 1772-ben, midőn még az első könyv végén járt, elhunyt, utána folytatta Uzoni Fosztó István, ugyanazon eklézsiaiban és hivatalban utóda. Az első könyvben sokat javított, kivált a Bevezetésben és a külső országbeli vallás helyreállításáról szóló fejezetben, s más helyeken is sokat bővített, a következő könyveket pedig folytatta 1774-től. Meghalván ő is 1778-ban, tovább folytatta Kozma Mihály szentgericei pap és maroskői esperes. Ennek 1798-ban történt halála után az ő második fia, Kozma János írta tovább a VI. kötet végéig. Miután pedig 1840-ben ez is

meghalt, azután a csonkán maradt művet senki nem folytatta, s így az most békén várja ötödik folytatóját.” Folytatója nem akadt, csak másolója és a 20. század közepén fordítója. Márkos Albert, a kolozsvári Unitárius Kollégium latintanára az 1940-es években közel egy évtizednyi munkával tolmácsolta a roppant terjedelmű munkát.

1990 előtt gondolni sem lehetett e mű sajtó alá bocsátására. Hosszas előkészületek után a Szegedi Tudományegyetem Balázs Mihály vezette kutatócsoportja szinte párhuzamosan jelentette meg a mű első két latin nyelvű kötetét és az első kötet magyar fordítását. A holland támogatással kiadott latin szöveget Káldos János rendezte sajtó alá, s a budapesti Balassi Kiadó gondozta: *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica*. Liber I–II. Edited by János Káldos. Budapest–Utrecht 2002. E két kötet 1206 oldalnyi szövegéhez még készül egy mutató. A kevésbé összeszerkesztett harmadik kötet latin szövege egyelőre nem került sajtó alá. A magyar fordítás megjelentetését budapesti minisztériumi támogatással az Erdélyi Unitárius Egyház vállalta magára, a nyomdai munkálatokat a Gloria Nyomda kivitelezte. A sajtó alá rendezésben Balázs Mihályt Kovács Sándor és Molnár B. Lehel mellett a szegedi Hoffmann Gizella segítette.

Balázs Mihály 22 oldalas bevezető tanulmánya jóformán mindenről tájékoztat, amit e sokszerzőjű egyháztörténetről tudni kell. Ír a 16–17. századi magyarországi